

İSLÂMÎ DÖNEMDE TÜRK TOPLUMUNDA KADININ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Umay GÜNAY

İslâmî dönemde Türk toplumunda kadının yerini ve önemini tesbit edebilmek için öncelikle iki konuya açıklık getirmek gerekir. İlk olarak insanlık tarihinin başlangıcından XX. yüzyıla kadar bütün dünyada cinsiyete göre işbölümü yapıldığı için kültürel değerler, sosyal kabuller ve protokolün de buna göre şekillendiği gerçeğini görmek zorundayız.

Erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenmişlerdir. Kadınlara ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenleme gibi sınırlı görevler verilmiştir. Bu iş bölümü sonucunda kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyetlerde görev alıp kendilerini geliştirme, kanıtlama ve üretken olma şansından mahrum olmuşlardır. Annelik ve eşlik görevleri dışında hayatın bütün alanlarında ikinci derecede rol almışlardır veya bazı alanlarda hiç varlık gösterememişlerdir.

Bazı çağ ve bazı topluluklarda değişen oranlarda kadınların yeteneklerinin ve zekâlarının erkeklerden geri ve az olduğu kabul edilmiş ve bugün de bir ölçüde bu anlayışın etkili olduğu toplumlar veya guruplar bulunmaktadır.

İkinci konu ise islâmîyetin kabulüyle birlikte yaşadığımız medeniyet ve kültür değişimidir. Günümüzde genellikle kadın erkek eşitliğinde ortaya çıkan yasaklar islâmîyete bağlanmaktadır. Halbuki kadına bakıştaki olumsuz gelişmeler islamiyetin kabulünden sonra girdiğimiz Arap-Fars kültür dâiresinden bize aktarılan Arap-Fars ve Hint geleneklerinden kaynaklanmaktadır.

Bütün dünyada, sanatta, bilimde, edebiyatta, politikada öncü durumda ve eser sahibi kadın sayısı pek azdır, bazı alanlarda hiç yoktur. Türk toplumunda özellikle islâmîyet öncesinde kadınlara yaklaşımın çok katı olmamasına rağmen bütün dünyada olduğu gibi hayatın aksi olan edebî eserlere ve tarihi kaynaklara bakıldığında kadınlar dâima erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre belirlemekte ve tanıtılmaktadırlar.

Bir erkek her çağda bütünüyle kendi yetenek, faaliyet ve birikimlerine, başarı ve başarısızlıklarına göre değerlendirilmiş ve değerlendirilmektedir. İslâmîyet öncesinde ve sonrasında kadınlar ise baba, koca, oğul veya erkek kardeşinin statüsüne göre değerlendirildikten sonra kişisel nitelikleri söz konusu edilebilirdi.

İslâmîyetten önce de sonra da bir kadın tek başına ve kendi adına toplum içinde varolamazdı. Bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirebilir ve üretken olabilirdi. Feminist hareketlerle kadın erkek eşitliği konusunda epeyce yol katedildiği günümüzde bile bu anlayış hala büyük ölçüde etkisini sürdürmektedir. İslâmîyetin kabulünden sonra Türk toplumunda kadının yeri ve değeri konusunu açıklarken bu genel kabulleri de gözönünde tutmakta yarar vardır.

İslâmîyetin müminlere öngördüğü bütün kurallar Kuran'da bulunmaktadır. İslâmî dünya görüşü, kadın ve erkek

kulların uyması gereken kurallar, Kuran ve Hz. Muhammed'in sahih hadisleriyle belirlenmiştir. Kuran ve sahih hadislere bakıldığında islam inancında kadınları erkeklerden ayıran ve aşağı gören hükümlerin bulunmadığını görüyoruz.

Hıristiyanlık ve Yahudilik kadını önemsiz ve kusurlu kabul etmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlığa göre insanın cennetten kovulmasının sebebi kadın olan Havva'dır. Yahudilik kadını suçlu bulduğundan ibadette, mirasta, akrabalıkta erkekle eşdeğer görmemiştir. On Emir'de kadın, komşunun öküzü ve eşeğiyle aynı yerde anılmıştır. Hıristiyanlık, insani zaafardan kaynaklanan suçun sorumluluğunu bütünüyle Adem'i yanılta Havva'dan başlatarak kadınları sorumlu tutmuştur.

Kuran-ı Kerim kadına ve erkeğe insan olarak aynı değeri vermiştir. Kuran'da ve hadislerde müslüman, imanlı kul anlamında kullanılan müminlikten hem kadın hem erkek aynı ölçülerde aynı şekilde sorumludur. İmanın esasları, islâmın şartları hem erkek hem kadın için geçerlidir. Kuran-ı Kerim, Adem'le Havva'yı, kısaca insanı yanılta şeytan olduğunu Bakara 2/36; A'raf 7/20 surelerinde açıklamıştır.

Hz. Muhammed, cennetin annelerin ayaklarının altında olduğunu açıklayarak Hz.Havva'yı insanlığın annesi mertebesine yükseltmiştir. Kuran insan olma, dinî yükümlülük akıl ve kulluk ve mükafaat bakımından kadın ile erkeği eşit tutmaktadır. Kadın ve erkek, cinsiyetlerinden dolayı ortaya çıkan farklılıkları birbirlerinden üstünlük veya aşağılık anlamında değildir. Bu farklılık yaradılış hikmetine göre birbirlerini tamamlamaları anlamını taşımaktadır.

Erkek olsun kadın olsun mümin

kulların yaptıkları hayırlar ödüllendirilecektir. (Al-î İmran 3/195). İnsanların erkek kadın olarak yaratılmalarının hikmeti bir ayette (Rum 30/21) de şöyle açıklanmaktadır:” Kaynaşmanız için size kendinizden eşler yaratıp sizi sevgi ve merhamet bağı ile birbirinize bağlaması da Allahın varlığının delillerindendir.

Kuran'da kadınlara ayrılmış özel sure de kadınlarla ilgili yanlış kabul ve uygulamaların düzeltilmesine yöneliktir. Nisa suresindeki ayetler bu konuya bütünüyle açıklık getirmektedir: “Sizi bir tek nefsten yaratan, ondan eşini vareden ve ikisinden pek çok erkek, kadın meydana getiren Rabbinize hürmetsizlikten sakının”(Nisa 4/1). Erkeği de yaratan Allaktır, kadını da yaratan Allah'tır. “ Erkek, kadın kim mümin olarak yararlı işler yaparsa, onlar cennete gireceklerdir, kendilerine zerre kadar zulmedilmez” (Nisa 4/24).

Bu örnekler çoğaltılabilir, Kuran ve Hadisler kadını erkekten aşağı görmediğine göre neden islâmi dönemde Türkler arasında da kadınlar küçümsenmiş ; eşlik ve annelik dışında hayat alanlarında faaliyet hakkı tanınmamıştır?

Din bir inanç sistemidir. Soyut olarak zihinde yerleşir ve gelişir. Ancak dini inançlar uygulamaya başlandığı anda somutlaşırken kültürel kabullerin etkisi altına girmektedir. Bütün dünyada din âlimleri, dinlerin folklordan ayrılması ve saf dini inanç olarak yaşanması gerektiğini savunurlar. Uygulamada bu mümkün olamamaktadır. Çünkü geniş halk kitlelerinin ritüellere ihtiyaçları vardır ve dini inançlarını ritüellerle yaşarlar. Çam ağaçlarıyla kutlanan İsanın doğum günü ashında Hıristiyanlık öncesi pagan kalıntısı üzerine şekillenmiş bir gelenektir.

Müslümanlık da, İslâmiyet öncesi pek çok inanç kabul ve pratik yanında

Arap, Fars ve Türk kültürünün kabulleriyle öğrenilmektedir. Geniş halk kitleleri pek çok inanç, kabul ve pratiği hiç sorgulamadan nesilden nesile islâmiyet adına taşımaktadır.

Kültür değişmesi, bir toplumun mevcut düzeninin maddî ve manevî medeniyetinin bir tipten bir başka tipe geçmesidir. Kültür değişmesi, bir toplumun siyâsî yapısında, idarî kurumlarında, toprağa yerleşme tarzında iman ve kanaatlerinde, bilgi sisteminde, terbiye anlayışında, kanunlarında, maddî alet ve vasıtalarında, bunların kullanılmasında, toplumsal ekonomisinin dayandığı tüketim maddelerinin sarfında az çok meydana gelen değişimleri ihtiva eder. Terimin en geniş manasıyla kültür değişmesi, insan medeniyetinin daimi faktörüdür.

Kültür değişimi sürekli gerçekleşen bir olgu olmakla beraber Türk kültürü, tarihi içinde iki kere bilinçli ve belirli bir tercihle büyük değişime uğramıştır. X. asırda Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han tarafından İslamiyetin devletin resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra Arap-Fars medeniyet dairesine girilmiş ve ilk büyük kültür değişimi yaşanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanıyla resmîyet kazanan, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gerçekleşme süreci hızlanan Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçişle Türk kültürü ikinci büyük değişimi yaşamaktadır.

Türkler islamiyetle birlikte Arap-Fars kültür dairesine girmişlerdir. Bu kültür ve medeniyet değişikliğini gösteren en önemli eser Kutadgu Bilig'dir. Kutadgu Bilig yeni medeniyet ve kültür dairesinde hayatın her safhasında duyulan ihtiyaçları gidermek ve ahenkli bir toplum hayatı kurmak üzere kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazarı Yusuf

Has Hacıp bu tip eserlerin Arap, Fars ve Hint kültüründe pek çok olduğunu Türkçe böyle yol gösterici bir kitabın kendisi tarafından ilk defa yazıldığını mukaddeme bölümünde açıklamıştır.

Kültür değişimi söz konusu olduğunda öncelikle etkilenen kurumların başında aile gelmektedir. Kutadgu Bilig'de aile içi münasebet, kadının sahip olması gereken vasıflar ve çocukların eğitimi konularında da tavsiyeler yer almaktadır. Aile içinde erkeğin görev ve sorumlulukları ile ilgili hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Ailenin yapısını kuruluşundaki ölçüler belirler. Kutadgu Bilig'in 57. Bab'ında evliliğin nasıl yapılması gerektiği özetle şöyle anlatılmaktadır:

Evlenirken çok dikkatli olmalı ve iyi bir kız aramalıdır. İyi bir kız, soyu soyu belli, iyi bir âileye mensup, iyi bir müslüman, haya sahibi ve temizdir. Erkek yüzü görmemiş, bâkire bir kız olursa karşılaştırma yapamayacağı için kocasını sevecektir. Erkek kendinden aşağı derecede bir kızla evlenmelidir. Kız kocasından yüksek aileye mensup olursa, erkek ona esir olur. Yüz güzelliği yerine huy güzelliği tercih edilmelidir. Aile kurumunun temel iki kişisinden biri olan kadına bu şekilde bakış Doğu kaynaklarından bize aktarılmıştır.

Çünkü X. asırdan önceki Türk eserlerinde kadını küçümseyen kabuller yer almadığı gibi eş seçiminde iki cins eşit ölçüde söz hakkına sahiptir. Evlilikte ortak amaç, ortak inanç ve hareket esas kabul edildiğinden Kutadgu Bilig'den önceki eserlerde eşler birbirlerinde bu özellikleri ararlar: Oğuz Kağan Destanının islâmî rivayetinde, Oğuz, ailesinin evlenmesi için tanıştırdığı kızlara öncelikle islâmiyeti kabul edip etmeyeceklerini sorar. İslâm dinine girmeyi kabul et-

meyen iki kızı inançları uymadığı için geri ailelerine gönderir. İslâmiyeti kabul edeceğini ve Oğuzla birlikte hayatın her türlü mücadelesini yürüteceğini söyleyen kızla evlenir.

Dede Korkut Hikâyelerinde Kan Turalı-Selcen Hatun, Bamsı Beyrek-Bamı Çiçek çiftlerinde iki cinste birbirlerinde savaşçılık ve kahramanlık vasıflarına öncelik verdikleri için birbirlerini seçerler. Dede Korkut hikâyelerinde evlilikte eş seçiminin kişisel bir tercih olduğu açıkça ifade edilir. Yumuşak ve nazlı bir eşe sahip olmak isteyenler, cicili bicili Türkmen kızları ile evlenebilirler.

Geleneksel Hint anlayışında evlilik erkeklere fizikî ihtiyaçlarını gidermek için tavsiye edilir. Aşkın ve kadınla paylaşılacak düşünce ve duyguların erkeğin kişiliğine olumsuz etki yapacağı görüşü yaygındır. Arap-Fars anlayışı da kadını erkeğin denetlemesi gereken tehlikeli bir canlı olarak kabul eder.

İslâmiyet öncesi Arapların kız çocuklarını diri diri gömdükleri düşünülürse, bu kültürlerin iyi eğitim aldıkları ve öğrenim gördükleri takdirde kadının ve erkeğin nitelikli insanlar olabilecekleri gerçeğine bütünüyle kapalı oldukları görülür. Bu kabullerde erkeklerin iyi yetişmemiş, kusurlu, sorumsuz ve güvenilmez olanları görmemezlikten gelinmiştir. Erkekler doğuştan üstün kabul edilmiştir. Bütün olumsuz vasıfların kadınlara has olduğu kabul edilmiştir.

Kutadgu Bilig'in 59. Bab'ında yer alan çocuk terbiyesi ve kız çocukları ile ilgili değerlendirmeler, Doğu kültürlerinden bize aktarılmış talihsiz hükümlerdir:

(4510) Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzûm kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür.

(4511) Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur.

(4512) Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.

(4513) Kadınları her zaman evde muhafaza et, kadının içi dışı gibi olmaz."

Kutadgu Bilig'in diğer bölümlerinde erkek çocuk yetiştirme ile ilgili bazı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerde insanın kişiliğini ve geleceğini yetiştirme tarzının belirleyeceği vurgulanmaktadır. Bu eğitim ve insana bakış açısından doğru bir değerlendirilmez:

(1218) Baba oğlunun yetişmesi için emek sarfederse, oğlu o terbiye altında iyi olarak yetişebilir.

(1221) Baba âlim ve zeki ise, oğluna dâima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usûlu çaresi budur.

(1223) Kimin çocukları nâz içinde yetiştirilirse, o kimseye ağlamak düşer; keder ona mukadderdir.

(1224) Baba çocuğunu küçüklükte başıboş bırakırsa kabahat ve suç çocukta değil babadadır.

(1228) Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler."

Orta-Asya Türk Kültür dâiresinde erkek çocuğun yetiştirilmesinden birinci derecede baba sorumludur ve örnek kişi de babadır. Yukarıdaki beyitlerde de erkek çocuğun yetiştirilmesinde birinci derecede sorumlu kişinin baba olarak belirtilmesine rağmen aile kurumunun islâmiyetten sonra aldığı biçim içinde babaların çocuk yetiştirme konusundaki aktif rolleri ortadan kalkmıştır.

Kadınla erkeğin insani ilişkileri olamayacağı ve yalnız cinsel ilişki için birarada bulunacağı kabulünün etkisi sonunda geliştirilen haremlik-selâmlık,

kaç-göç ve erkeğin doğuştan üstün olduğu kabulü zaman içinde aile üyelerinin paylaşma alışkanlıklarını ortadan kaldırmıştır. Sofrada, sokakta, eğlencede, üretimde birlikte olamayan kadın ve erkeğin iletişimi kopmuştur. Çocuklar için baba, yanlışları affetmeyen, hataların duyurulmaması gereken korku kaynağı bir otorite haline gelmiştir. Aile içinde gerçek duygu ve düşüncelerini birbirleriyle paylaşamayan gerçek kimliklerini birbirlerinden saklayan iki yüzlü bir yaşama tarzı şekillenmiştir.

Anadolu'da bugün de yer yer devam eden bu anlayışın sonucu olarak kız ve erkek çocukların yetiştirilmesi aciz, akılsız, cahil, kaypak olarak nitelendirilen kadınlara devredilmiştir. Sağduyulu kadınlar, baba ile çocuklar arasında sağlıklı iletişim kurmuşlar ve bu ailelerde sağlıklı nesiller yetişmiştir. Annenin kendisi problemlili ise böyle bir kişinin aracılığı ve arabuluculuğu ile baba ile çocuklar arasında çözülmesi bazen imkânsız hale gelen önemli problemler ortaya çıkmıştır.

Bu anlayış erkeklerin bir bölümünün de baba sorumluluğundan uzaklaşmasına da sebep olmuştur. Kadınların entelektüel faaliyetlere katılamamaları sonucunda Osmanlı'nın son döneminde özellikle Karagöz, Orta Oyunu ve Meddah hikayelerine akseden şekliyle kadın ve erkeğin kişiliklerinde büyük nitelik kaybı meydana çıkmıştır.

Kutadgu Bilig'de saadet bulduran bilgiler olarak nitelendirilen bilgiler arasında kadın, kız çocuk yetiştirme, kısaca aile ile ilgili yapılan tavsiye ve değerlendirmeler bütünüyle insan yaradılışına aykırı ve Türk anlayışına da tersdir. Kutadgu Bilig'deki kadınlarla ilgili tavsiyeler hem yazılı hem sözlü kültür vasıtasıyla halk arasında günümüze kadar aynen taşınmıştır.

İslâmiyet sonrasındaki dönemde komşu kültürlerin etkisiyle giderek erkeklerin kadınlarla akrabalık veya aşk dışında arkadaşlık, düşmanlık veya iş üretme şeklinde cinselliğe dayanmayan insanî ilişkileri olamaz anlayışı giderek yaygınlaşmıştır.

Bu büyük ölçüde, XX.yüzyıla kadar bütün dünyadaki yaygın ve doğal kabul ve anlayıştır. Erkeklerle ait bir dünyanın içinde onların verdiği öneme ve sahip oldukları itibara ve imkâna göre değerlendirilen kadınlardan beklenen vasıflar da erkeklerden farklı ölçülerle belirlenmiştir.

Güzellik, eşe sadakat, doğurganlık, ev işlerinde beceriklilik, çevresi ile uyumluluk, itaatkârlık, sessizlik öncelikli vasıflar olarak önem kazanmıştır. Çevresi ile barışıklık dışında bu vasıflardan hiç biri erkekler için sözkonusu edilmemiştir.

İslâmiyet öncesi Türk eğitim sistemi içinde bugünkü çağdaş eğitimde olduğu gibi kız ve erkek çocukların önce ortak insanî vasıfları kazanmaları sonra cinsiyetlerinin gerekli kıldığı rolleri üstlenmeleri esasına dayanan sağlıklı yaklaşımın büyük ölçüde terkedilmesinde pek çok yönüyle Kutadgu Bilig ve benzerlerinin olumsuz katkısı olduğunu ifade etmek gereklidir.

Türk toplumunda özellikle islâmiyet öncesinde bu yaklaşımın çok katı olmamasına rağmen bütün dünyada olduğu gibi hayatın aksi olan edebî eserlere bakıldığında kadınlar dâima ikinci derecede, erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre belirlemekte ve tanıtılmaktadırlar.

Bir erkek her çağda bütünüyle kendi yetenek, faaliyet ve birikimlerine, başarı ve başarısızlıklarına göre değerlendirilir.

dirilmiş ve değerlendirilmektedir. Kadınlar ise baba, koca, oğul veya erkek kardeşinin statüsüne göre değerlendirildikten sonra kişisel nitelikleri söz konusu edilebilir. Bir kadın tek başına toplum içinde varolamaz. Bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirirebilir ve üretken olabilir.

İslâmi dönemde kadının yeri ve önemini değerlendirirken poligami konusundan da kısaca bahsetmek gereklidir. Gene insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bütün kültürlerde poligamiye rastlanmaktadır. Kuran en doğru olanın tek eşlilik olduğunu ancak şartlar gereği erkeklerin dört kadına kadar evlenebileceğini bildirmektedir. İnsanoğlunun birden fazla eşe eşit davranamayacağı vurgulanarak ısrarla tek eşliliği tercih etmesi tavsiye edilmektedir. Genellikle İslamiyetin bu yorumu çok tartışılmaktadır. İslâmiyet öncesi Türk hayatında da kumalık geleneği ile poligami vardır. Batı metreslik kurumu ile tarihi dönemlerinde çok eşliliği yaşamıştır.

İdeal ve doğru olan aile birliği açısından tek eşlilik olmakla beraber maalesef her dönemde bazen gelenek adına, bazen aşk adına, bazen çapkınlık adına çok eşlilik yaşanmaktadır. Tek eşliliğin hakim kılınması iyi eğitim ve sağlıklı geleneklerin uygulanması ile mümkün olabilir.

Türk hayatında islâmiyetten önce de sonra da çok eşlilik yaşanmıştır. Gelenek ilk eşe protokol üstünlüğü vermiş, diğer eşleri yönetme ayrıcalığı tanımıştır. Fransız geleneğinde metres gibi, Türk geleneğinde de kuma resmen toplum tarafından eş gibi saygı değer bir konum olarak kabul edilmiştir. Kadın da erkek gibi kendi adına var olabildiği zaman bir erkeğin himayesinde saklanmak ihtiyacını duymayacaktır. Doğru eş

seçimleri evlilik birliğinin ahenkle devam etmesini sağlayacaktır.

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de XX.Y.Y.’la kadar olan dönemde yaygın olarak kadınlara kendi adlarına varolma ve entellektüel faaliyetlere katılma hakkı tanınmadığı için sanatta, bilimde, edebiyatta, politikada öncü durumda ve eser sahibi kadın sayısı pek azdır, bazı alanlarda hiç yoktur. Ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda hayatın her alanına kadınların da erkekler kadar katkıda bulunacaklarından şüphe edilmemelidir.

Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kadınlar kendi adlarına varolabilme imkânı buldukça sanattan edebiyata, bilimden teknolojiye kadar dış dünya ile ilgili çalışma alanlarında başarılı ve aynı zekâ seviyesindeki erkekler kadar üretken olabileceklerini göstermişlerdir. Ancak, sorumlulukta ve imtiyazda eşitlik anlayışının bütün toplum ve kesimlerde egemen olabilmesi daha zaman alacaktır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yer yer erkeğin üstünlüğü anlayışının hakim olduğu kabul ve yaklaşımlar halâ bazı kesimlerde oldukça etkilidir.

Kaynaklar:

1. Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Ankara 1959.
2. Umay Günay, “Türk Destan ve Efsanelerinde Kadın”, Tercüman Kadın Ansiklopedisi, C. II, İstanbul, 1984, s. 403-423.
3. Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1996